

dicendi ardore esset propior et aetate coniunctior, sibi imprimis imitandum proposuit. Atque inde ab eo tempore in principibus patronis atque in plurimis nobilissimisque causis versatus est. Inde ipse de se suisque laboribus forensibus post quaesturam (75 a. Ch.) susceptis: „Feci, inquit, ut quotidie me praesentem viderent, habitavi in oculis, pressi forum; neminem a congressu meo neque ianitor meus neque somnus absterruit“ atque in oratione in Q. Caecilium, habita a. 70 a. Ch. (13. 41), in foro iudiciisque ita se versatum esse dicit, ut eiusdem aetatis aut nemo aut pauci plures causas defendissent. Nihilominus ad usum doctrinam adiungere nunquam destitit, ut cum iam praetor esset, multis negotiis non impediretur, quominus interesset M. Antonii Gniphonis grammatici et rhetoris scholis (Suet. de illustr. Gramm. 7).

Ex tali igitur ingenio, institutione, diligentia fieri non potuit, quin existeret orator, qualem praedicant ea, quae initio huius capituli protuli, virorum gravissimorum testimonia. Quum ita communi fere omnium consensu eloquentiae principatus ad Ciceronem esset delatus, fuere tamen, qui eius dicendi rationem minus probarent, imo maxime vituperarent. Ita auctor Dialogi de causis corruptae eloquentiae (C. 18) Ciceroni non defuisse testatur obrectatores, quibus inflatus et tumens nec satis pressus, sed supra modum exsultans et superfluens et parum Atticus videretur, et Quint. (XII, 10, 12) iam ipsius aetate dicit homines eum incessere ausos ut tumidiorem et Asianum et redundantem et in repetitionibus nimium et in salibus aliquando frigidum et in compositione fractum, exsultantem ac paene viro molliorem. Contra hos obrectatores ipse Cicero scripsit quasi sui purgandi causa libellum *De optimo genere dicendi*, quo usus est praefationis loco ad Demosthenis et Aeschinis orationes pro Ctesiphonte et contra eundem in latinum sermonem conversas. Sed de omnibus istis vituperatoribus, qui partim gloriae invidia, partim solo obrectandi studio incitati summi illius dicendi artificis gloriam violare ausi sunt, quid sit existimandum, iudicare licet cum ex iis, quae supra attulimus, virorum, penes quos est huius rei aestimatio, testimoniis, tum ex ipsis, quae exstant, Ciceronis orationibus.

Caput III.

De Ciceronis orationibus.

Quas habuit Cicero orationes, earum parva tantum, earum vero, quas conscripsit, fere dimidia pars ad nostram aetatem pervenisse videtur. Quod quomodo factum sit, ut intelligatur, primum omnium, quamnam in habendis conscribendisque orationibus Romani oratores secuti sint rationem, paucis erit demonstrandum. Quum enim Graeci oratores, ubicunque licuit, in causis gravioribus non meditates solum sed etiam litteris consignatas orationes ad iudices afferrent, oratores Romani Ciceronis aetate causarum, quas acturi erant, commentarios scribere consueverunt, in quibus quae partes valent ad impellendos animos, exordia et perorationes, paullo accuratius et copiosius, reliquarum vero partium, quae valent ad docendum, narrationis et confirmationis summae tantum litteris erant mandata. Quae autem orationes, quum habuissent, vel ipsis vel amicis maxime probabantur, eas postea diligenter elaboratas et tanquam elucubratas solebant edere. „Scribebantur igitur pleraeque orationes habitae iam, non ut haberentur“ (Brut. 24.). Atque ita etiam Cicero causarum illustrium, quas defenderat, rebus transactis et praeteritis confecit orationes (Tusc. IV, 25), quas ipse ludis et feriis se scripsisse dicit, ne omnino unquam esset otiosus (p. Planc. 27, 66). Minus autem probatas in commentariis imperfectas reliquit, quos tamen et ipsos nonnunquam in memoriam posteritatis compositos fuisse censet Quintil. X, 7, 30. Ita factum est, ut permultas Cicero haberet orationes, quas nunquam scripsit, contraquam nonnullae etiam scriptae exstant, quas nunquam habitas esse scimus, ut Verrinarum Actionis II quin-

que orationes, Philippica II et Miloniana, qualem nunc legimus. Quod autem Fr. A. Wolfius¹⁾ dicit, non dubitasse Romanos oratores, usu fretos et exercitatione forensi etiam extemporali facultati se committere, id a bonis quidem oratoribus non nisi necessitate cogente factum esse videtur. Plerumque extemporalem audaciam rabulae tantum et proclamatores iactabant in eaque sibi placebant. Iam vero quaerentibus nobis, quae causae fuerint Romanis oratoribus, scribendi orationes causis peroratis, variae illae fuisse videntur, quas ipse Cicero significasse mihi videtur in Bruto C. 24, ubi causas affert, cur nonnulli oratores orationes litteris non mandaverint. Primum ipsi meliores fieri studebant scribendo, siquidem nulla re magis adiuvatur orator, quam scriptione. Tum illi, qui limatius dicendi consecrati genus, eodem modo se posse et dicere et scribere putarent, memoriam in posterum ingenii sui se relicturos sperabant, si in existimantium arbitrium sua scripta venissent. Tum vero Cicero (epist. ad Att. II, 1, 3) diserte se scripsisse dicit orationes, adolescentulorum studii excitatum, vel quibus legendis delectarentur amici. Denique nonnunquam etiam accusati voluntate ad scribendum motus est, quum, ut Wolfii utar verbis, is, quem patronus discrimine fortunae capitisque liberasset, ab eo dictam, seu verius elaboratam de iisdem argumentis orationem legere et quasi denuo frui innocentia sua cuperet. Ita orationem pro Rege Deiotaro ipse quidem (ad fam. IX, 12) causam tenuem et inopem nec scriptione magnopere dignam esse dicit, sed se hospiti veteri et amico munusculum mittere voluisse.

Ciceronis orationum, quae ad nostram aetatem pervenerint, numerus, ut quisque rationem habet earum, quarum fragmenta tantum supersunt, aut quae num recte ad Ciceronem referantur, dubitatur an minus, ita varie affertur. Quae integrae vel tantum non integrae vel maximam certe partem ad nos pervenerunt, numerantur fere quinquaginta sex, quas temporis ratione habita enumeramus, addito quo habitae sunt, anno: 1) Pro P. Quintio hab. a. 81 a. Ch., 2) Pro Sext. Roscio Amerino a. 80, 3) Pro Q. Roscio Comoedo a. 76, 4) In Q. Caeciliam divinatio a. 70., 5–10) In Verrem actio I et II l. 1–5 a. eodem, 11) Pro M. Fonteio a. 69, 12) Pro A. Caecina a. e., 13) Pro lege Manilia a. 66, 14) Pro A. Cluentio Avito e. a., 15–17) De lege Agraria I–III a. 63, 18) Pro C. Rabirio e. a., 19–22) In L. Catilinam I–IV e. a., 23) Pro L. Murena e. a., 24) Pro P. Sulla a. 62, 25) Pro Archia Poeta e. a., 26) Pro L. Valerio Flacco a. 59, 27) Post reditum in Senatu a. 57, 28) Post reditum ad Quirites e. a., 29) Pro domo sua ad Pontifices e. a., 30) De haruspicum responsis e. a., 31) Pro P. Sestio a. 56, 32) In P. Vatinius e. a., 33) Pro M. Caelio e. a., 34) De Provinciis Consularibus e. a., 35) Pro L. Corn. Balbo e. a., 36) In L. Calpurnium Pisonem a. 55, 37) Pro Cn. Plancio a. 54, 38) Pro C. Rabirio Postumo e. a., 39) Pro T. Annio Milone a. 52, 40) Pro Marcello a. 46, 41) Pro Ligario e. a. 42) Pro Rege Deiotaro a. 54, 43–56) In M. Antonium or. Philippicae a. 44 et 43 a. Ch. —

Praeter hos a novissimo Ciceronis operum editore (opp. vol. IV, p. 2) afferuntur fragmenta orationum deperditarum unius et viginti, inter quas sunt tres, quae et ipsae in orationum, quae exstant, indicem recipi solent atque ab Orellio etiam receptae sunt: pro M. Tullio; in toga candida et pro M. Aemilio Scauro; praeterea tituli commemorantur orationum deperditarum, quarum ipse Cicero in aliis libris mentionem facit, duarum et triginta. Inter eas autem, quas supra commemoravi, orationes nostra aetate viri quidam docti contenderunt nonnullas esse suppositas, imprimis Fr. A. Wolfius quinque illas, quae sunt: Post reditum in sen. et ad Quir., Pro domo sua ad Pontifices, De Haruspicum responsis et Pro M. Marcello non esse Ciceronis, summa cum confidentia iudicavit, cuius auctoritate motus etiam Orellius eas inter Ciceronis scripta dubia et suppositicia retulit. A. Wolfii aliorumque criminationibus eas vindicare studuerunt cum alii tum J. A. Savels²⁾.

Aliorum suspectas reddendi singulas Ciceronis orationes conatibus omissis iam ad illam quaestionem accedamus, quae in genera illae commodissime distribuatur. Qua in quaestione absolvenda duces sequimur ipsum Ciceronem, qui (de off. I, 37, de Orat. I, 16) ratione habita eorum, apud quos erat dicendum, distinguit dis-

¹⁾ Cfr. M. T. Ciceronis, quae vulgo fertur, oratio pro Marcello rec. F. A. Wolfius praef. p. XIX sqq.

²⁾ Cfr. Savels I. A. Disput. de vindicandis M. T. Ciceronis V orat., Col. 28.

ceptiones s. orationes iudiciorum, concionum et senatus; dicebat enim orator aut apud iudices aut apud populum aut apud senatum (de off. II, 14). Quorum trium generum cui adnumeranda sit unaquaeque oratio, discerni facile potest statim in orationis exordio, ubi orator alloquitur aut iudices aut Quirites aut Patres Conscriptos.

In senatu habitae sunt illarum, quas antea enumeravi, Ciceronis orationum viginti: De Lege Agraria I; In Catilinam I et IV; Post reditum altera; De Haruspicum responsis; De provinciis Consularibus; In L. Calpurnium Pisonem; Pro Marcello; Philippicae omnes praeter IV et VI. His addi potest ea, quam habuit pro Domo apud Pontifices, in qua domum suam, a Clodio Libertati consecratam, ab omni religione liberam esse docet. Apud populum habitae novem sunt: Pro Lege Manilia; De Lege Agraria II et III; Pro C. Rabirio; In Catilinam II et III; Post Reditum altera; Philippicarum IV et VI. Reliquae sex et viginti habitae sunt omnes apud iudices s. in causis forensibus, quae et ipsae duplici modo distribuuntur; sunt enim primum aut accusationes aut defensiones, quarum etsi laudabilior fuit defensio, tamen etiam accusatio probata persaepe est (de off. II, 14). Ita Cato Censorius accusabat Serv. Galbam et alios; P. Scipio Africanus L. Cottam, atque L. Crassus teste Cicerone (off. II, 13) sibi peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et gloriosa, qua maiestatis postulavit C. Papirium Carbonem, eloquentissimum hominem a. 129 a. Ch. Quorum virorum exemplum secutus etiam Cicero accusavit quum alios paucos, tum imprimis C. Verrem, qui propraetor Siciliam provinciam per triennium pessime vexaverat, atque ad eam causam ipsam pertinent, quae solae huius generis orationes exstant, septem Verrinae, quarum prima in Caecilium, qui eandem accusationem petebat, habita, divinatio fere nominatur i. e. quaestio de constituendo accusatore. Ceterae ex duabus actionibus constant, quarum in priore solis testibus usus est Cicero, altera perpetua oratione; significatur enim, cum prima, altera etc. actio commemoratur, quoties ea causa ad iudices tota acta sit (Ern. clav. s. v.). Accusationem secundam, quinque libros continentem, non actam coram iudicibus, sed postea demum, Verre iam exsulante, scriptam esse, iam supra commemoratum est. In Vatinius quae inscribitur oratio, non est ea accusatio, quae proprie dicitur, putanda, sed quasi ἀποσπασμάτιον (appendicula) eius orationis, quam habuit Cicero pro P. Sestio, contra quem testimonium dixerat Vatinius, quare Cicero perpetua interrogatione eum incessit, unde interrogatio nominatur tota oratio (ad fam. I, 9). Duodeviginti, quae praeterea exstant, orationes in iudiciis s. in causis forensibus habitae, defensiones sunt omnes, quibus maximam et gloriam et gratiam parari dicit Cicero (de off. II, 14, 18), eoque maiorem, si quando accidat, ut ei subveniatur, qui potentis alicuius opibus circumveniri urgerique videatur, ut ipse et saepe alias, et adolescens contra L. Sullae dominantis opes pro S. Roscio Amerino fecerit. Quanto autem laudabiliores Ciceronis aetate fuerint defensiones accusationibus, ea re probatur, quod Cicero initio orationis in Caecilium multis verbis excusandum putat, quod ipse, qui tot annos in causis iudiciisque publicis ita sit versatus, ut defenderit multos, laeserit neminem, subito mutata voluntate ad accusandum descendat, quodque Tusc. quaest. I in commemoraturus causas forenses defensionum tantum mentionem facit. Quare etiam Quintil. (XII, 7, 1): „Defendere quidem reos profecto quam facere vir bonus malet; non tamen ita nomen ipsum accusatoris horrebit, ut nullo neque publico neque privato duci possit officio, ut aliquem ad reddendam rationem vitae vocet.“ Altera orationes in iudiciis habitas distribuendi ratio spectat ad ipsius causae, quae agitur, naturam atque gravitatem. Sunt enim habitae aut in causis publicis aut in causis privatis: publicae causae erant, quae ad totam rem publicam, ad vitam, salutem, fortunas omnium civium Romanorum spectabant, ut de peculatu, de maiestate, de caede facta etc.; privatae causae dicebantur, in quibus privatorum commodum agebatur, ut de testamentis et hereditatibus, possessionibus et quae sunt eiusdem generis¹⁾. Inde etiam iudicia publica dicebantur, quae in causis publicis, privata, quae in causis privatis versabantur. Causae publicae quum antea actae

¹⁾ Cfr. Ernesti clav. s. vv. Bachii hist. iuris I. II c. I §. 21 sqq. Nieuport de ritibus Rom. p. 195 sqq. Reindas röm. Privatrecht; Geis: Gesch. des röm. Criminalprocesses.

essent apud populum in comitiis, unde etiam iudicia populi dicebantur, L. Piso tribunus plebis a. 150 a. Ch. primus legem de repetundis tulit, quam deinde aliae leges de criminibus publicis secutae sunt, quibus cautum erat, ut ad Quaesitorem aliquem, cui ea quaestio obtigisset, hae causae per iudices selectos agerentur. Et quoniam quotannis creabantur, quibus hae quaestiones mandarentur, et suus cuique quaestioni exercendae praeerat perpetuus quaesitor, propterea perpetuae sunt appellatae. Eius rei causa creati sunt praeter praetorem urbanum et peregrinum alii quatuor, quibus hae quaestiones mandarentur sorte. Tot enim erant ante Sullam quaestiones perpetuae et quidem repetundarum, ambitus, maiestatis et peculatus. Postea Sulla constituit novis quaestionibus de sicariis et veneficis et de falso duos addidit, atque post illum additis quaestionibus de parricidis, de vi publica et privata, de adulteriis, de periuriis, etc. denuo auctus est praetorum quaesitorum numerus, nam singulis praetoribus plerumque singulae, nonnunquam vero etiam plures quaestiones mandabantur. Ita paullatim omnia iudicia publica, uno perduellionis iudicio excepto, quod ex instituto Tulli Hostilii semper universus populus exercebat, cuiusque exemplum exstat Ciceronis oratio pro C. Rabirio perduellionis reo, habita ad Quirites, constituitis quaestionibus perpetuis a populo translatae sunt ad Quaesitores et selectos iudices atque erant legitima i. e. lege aliqua constituta; inde dicta est quaestio legitima pro Archia C. 2 s. contentio legitima pro Sestio C. 17. Quod autem antea fere fieri solebat, ut quotiescunque aliquod iudicium habendum esset de crimine publico, opus esset nova lege aut Senatus consulto, raro tum tantum factum est, ut in causa Miloniana. Praeerat igitur iudicio publico praetor, quaestionis praeses perpetuus, sed una cum praetore iudicium exercebant iudices selecti, ita dicti, quod non sorte, sed iudicio seligebantur a praetore urbano, qui, quum inibat magistratum, iuratus optimum quemque in selectos iudices referebat (Cluent. 43), et quidem ex iis ordinibus, apud quos iudicia essent. Quae cum primis temporibus penes Senatum fuissent, lege Sempronia a. 123 a. Ch. a C. Graccho lata propter avaritiam senatorum ad equites translatae sunt. Hi quamquam ita severe iudicabant, ut Cicerone teste (Verr. A I, 13) nunquam eques in iudicium aut suspicionem captae pecuniae propter rem iudicandam vocatus sit, tamen iniquiores fuisse senatui et reos senatores nimis cupide condemnasse arguebantur. Quare postquam nonnullae de iudiciis cum utroque ordine, equestri et senatorio, communicandis non essent perlatae leges, tandem C. Sulla a. 82 a. Ch. motus odio equestri ordinis plebisque, Senatoribus solis reddidit iudicia. Qui quum, ut intelligere licet cum ex aliis Ciceronis orationum locis tum imprimis ex Verrinis (e. c. III, 96), minus religiose et severe iudicarent, L. Arelia Cotta praetor, ut omnibus ordinibus satisfaceret, a. 70 a. Ch. legem tulit, ex qua Senatores, Equites, et e plebe Tribuni aerarii iudicarent. Inde tres decuriae iudicum a praetore urbano descriptae sunt, prima Senatorum, altera equitum, tertia tribunorum aerariorum, et ita quidem, ut in singulis iudiciis habendis e tribus istis decuriis aliquot legerentur. Instante igitur iudicio Praetor, qui rem ad se delatam ad iudicium praeparavit, ex decuriis iudicum tot sortiebatur, quod singulis iudiciis leges definissent, iudicibusque, quorum numerus varius erat in singulis causis, sedentibus in subselliis, praetor ipse sedebat pro tribunali. Iudicum princeps fuisse videtur is, qui dicitur *Iudex quaestionis*, qui et ipse nonnunquam quaesitor nominatus et praetoris vice functus datam ab illo actionem exercebat. Sortitione facta, et reo et accusatori suspectos et iniquos sibi futuros iudices reiiciendi erat potestas, nolebant enim Romani quemquam iudicare, nisi qui inter eos, quorum res ageretur et causa, convenisset. In reiectorum locum praetor, qui quaestioni praeerat, alios subsortiri solebat. Ita in causa Miloniana, ut hoc utar exemplo, teste Asconio (Argum. orat. Milon.) unum et octoginta praetor ex iudicibus sortitus est, quorum quum reus et accusator quinos ex singulis ordinibus reiicissent, unus et quinquaginta relictus sunt, qui nulla sortitione facta, sententias ferrent, et quidem duodeviginti senatores, septendecim equites, sedecim tribuni aerarii. Iudicabant enim impari numero, equites uno pauciores senatoribus, tribuni aerarii uno pauciores equitibus, habita cuiusque ordinis dignitatis ratione, et quamvis singuli ordines separatim sententias ferrent, numerus tamen omnium iudicum non ordinis in absoluteione aut condemnatione spectabatur (Manut. ad or. pro Arch. 2).

Nullum iudicium haberi neque reus condemnari potuit, nisi quis eum accusasset. Licuit autem constitutis quaestionibus perpetuis unicuique e populo Romano reum in iudicium vocare, quin etiam ad adliciendos accusatores, ut metu contineretur audacia, nonnullis legibus constituta sunt praemia accusatoribus, quare saepe adolescentuli in civis clarioris et in republica iamdiu versati accusatione vires suas periclitabantur, tirocinium posituri, cuius rei exemplum proposuimus supra L. Lic. Crassum, qui annos natus unum et viginti C. Carbonem in iudicium vocavit. Sordidi autem atque improbi homines nonnunquam quaestus faciendi causa ad accusationes descendebant. Quare quum innocentibus interdum periculum instaret, legibus coercenda erat calumniatorum impudentia, id quod factum esse scimus lege Remmia, qua cautum erat, ne liceret, quemvis vel innocentem impune accusare. Ex illa lege calumniatorum frontibus calumniae nota quaedam, fortasse littera K. (Kalumnia) inurebatur (p. Rosc. Amer. C. 19 et 20). In causis gravioribus nonnulli socii et adiutores in iudicio adesse solebant accusatori, quibus subscriptoribus erat nomen. Cum enim accusatori et rei et suum nomen in libello esset inscribendum, illi paratos se ad eandem accusationem professi operamque suam primario accusatori polliciti, in eodem libello sua nomina subscribebant, unde subscriptores sunt dicti (Forc. s. v.) Ita Murenam de ambitu reum fecit Serv. Sulpicius Rufus, subscribentibus M. Catone, Cn. Postumio, Serv. Sulpicio adolescente; Gabinium de ambitu reum facit P. Sulla, subscribente privigno Memmio, fratre Caecilio, Sullae filio. Sin autem ad eundem reum postulandum plures et quidem unus invito altero descenderunt, habita est, priusquam alteriutri data est accusatio, actio de accusatore constituendo, quae actio habitaque in illa oratio divinatio nominabatur, qualem divinationem supra commemoravimus orationem in Q. Caecilium, qui una cum Cicerone C. Verris petebat accusationem.

Accusatoris munere quanto laudabilius fuerit defensoris officium, iam supra commemoravi, praesertim quum primum patrio more gratuitam praestarent operam. Postea vero (a. 205 a. Ch.) labente illo more lex Cincia de donis et muneribus lata est, qua cautum erat, ne quis ob causam orandam mercedem pacisceretur aut munera acciperet. Sed quam non religiose observata sit haec lex, apparet cum ex iis, quae supra C. I. attuli de Hortensii divitiis, tum ex illis, quae leguntur in Tac. Annal. XI, 5 et 6 et XIII, 42, ex quo loco intelligere licet, relatum esse hanc legem et novo Senatusconsulto firmatam ab Augusto. Saepe in una eademque causa plures dixere patroni, ut pro Murena tres, pro M. Aem. Scauro sex, id quod sua demum aetate factum neque eo more quidquam vitiosius esse dicit Cicero (Brut. 57); vetere enim more unus totam causam peroraverat¹⁾. Quoties vero plures singulas defendebant causas, perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper Ciceroni relinquebant. Tempus dicendi quum antea non esset constitutum, sed unicuique quantum et quamdiu vellet, dicere liceret, lege Pompeia de ambitu a. 52 a. Ch. lata defensio in certa horarum spatia coacta est; quare auctor dial. de causis etc. C. 38 Pompeium eloquentiae veluti frenos imposuisse dicit. Quum enim lege XII tab. cautum esset: „Ut sol occasus suprema tempestas esset“ i. e. ut sole occidente iudicia solverentur et ante solem occidentem praetor ius redderet, ii, quorum intererat, ne quid eo die ageretur et ut res differretur in aliud tempus, data opera multum temporis consumebant in dicendo, donec sol occideret. Quod ne in posterum liceret in iudiciis, patronis spatia dicendi clepsydris definebantur ex lege Pompeia, qua binae accusatori, reo ternae tantum ad dicendum datae sunt horae; numerus patronorum definitus, laudatores vetiti, testibus interrogandis triduum, antequam causa ageretur, praestitutum, praemia accusatoribus proposita sunt. Quam legem vituperat auctor dial. C. 38 his verbis: „Eloquentiam tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur et liberae comperendinationes erant et modum dicendi sibi quisque sumebat et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur.“

Praeter patronos etiam laudatores et advocati a reo plerumque defensionis causa adhibebantur. Illi viri erant amplissimi, qui testimonio suo reum adiuvabant, praecipue quum quis reus repetundarum erat, eorum-

¹⁾ Etiam apud Athenienses saepe factum esse, ut singulae causae pluribus patronis demandarentur, eosque scenica voce nominatos esse *πρωταγωνιστάς, δευτερογωνιστάς* etc., latine actores primarum, secundarum etc. partium docet nos Wolfius Prol. ad Dem. Lept. 24.

que numerum legitimum denarium fuisse patet ex Verr. V, 22; sed eos lege Pompeia vetitos esse adesse reis, modo commemoratum est. Advocati fuerunt ab accusatore aut reo ad rem iuvandam in iudicium vocati amici, qui in subselliis partium sedebant solaque praesentia sua animum benevolum significabant. Inde Asconius ad Cic. Verr. II, 4: „Qui defendit alterum in iudicio, aut patronus vocatur, si orator est; aut advocatus, si aut ius suggerit aut praesentiam commodat amico; aut procurator, si negotium absentis ab urbe suscipit; aut cognitor, si praesentis in urbe causam novit et sic tuetur ut suam. Causidicus denique vocatur, qui nihil nisi causas in foro agit, quare cum contemptu quodam coniungitur cum proclamatore et rabula (Cic. de Or. I, 46).

Perorata causa iudices sententiam ferebant, et primo quidem tempore voce, sed inde ab anno 138 a. Ch. lata lege tabellaria datis tabellis. Erant autem tabellae triplices, una absolutionis, in qua scripta erat littera A (absolvo), altera condemnationis, in qua erat littera C (condemno); tertia ampliacionis, in qua erant littera N. L. (non liquet.). Harum tabellarum unam iudices, a praetore in consilium missi, in urnam coniciebant, unde quum essent eductae, praetor sententiam ex tabellis cognitam pronuntiavit. Aliquamdiu ex lege Cornelia de sententia ferenda reus a Quaesitore interrogabatur, palam an per tabulas vellet sententias ferri. Poena non a iudicibus irrogabatur, sed in singula crimina legibus erat statuta, quam exilio voluntario evitare potuit reus, quare Cicero (Caec. 34) exilium non supplicium esse dicit, sed effugium portumque supplicii; nam nulla lege apud Romanos ut apud alias civitates maleficium quoddam exilio est multatum. Ita Milo, quum esset damnatus, Massiliam exulatum abiit. Iudicia publica habere solita in foro in conspectu populi, subsellia iudicum ab omnibus partibus cingentis, qui hominum conventus corona fere nominatur. Unam pro rege Deiotaro orationem intra domesticos parietes habitam, apparet ex eiusdem orationis C. 2.

Privata iudicia regibus exactis primum a Consulibus exercebantur, qui quum et rei militari administrandae et iuri dicundo non sufficerent, a. 366 a. Ch. creatus est praetor, qui ius diceret civibus Romanis, quippe qui soli uterentur civili iure Quiritium. Ab anno demum 244 a. Ch. duo creati sunt praetores, quorum alter appellatus est urbanus, qui ius diceret inter cives, alter peregrinus, qui ius diceret inter peregrinos atque inter cives et peregrinos. Horum praetorum, quorum magistratus in solis causis privatis versabatur, propria erat iurisdictio, quae et ipsa Ciceronis aetate pertinebat ad solas causas privatas, ut quaestio ad publicas. Quare praetores, qui publica iudicia exercebant, non iurisditionem sed imperium civile habere dicebantur. Et quoniam in provinciis praetor aut proconsul et causis privatis et publicis praecerat, propterea is et iurisditionem habere dicitur et imperium. Praetor urbanus et peregrinus quum munus adibant, proposuerunt annua edicta i. e. formulas iuris, ex quibus ipsi in exercenda iurisditione agerent, promulgabant. Quum igitur causa in iudicium erat deducenda, actor s. petitor in ius vocabat adversarium, i. e., ab eo petebat, ut se sequeretur ad praetorem, tum a praetore actionem postulabat, i. e. petebat, ut sibi liceret, in adversarium ex lege aliqua agere s. actionem intendere. Actione data actor certa quadam formula vades petebat, fore, ut reus certo die, qui plerumque erat dies perendinus, ad iudicium adesset, unde dicebatur ipse reum vadari, reus vadimonium promittere. Tertio die actor actionem intendebat certa formula conceptam, eaque intenta pro actionis natura a praetore postulabat aut iudicem aut arbitrum aut recuperatores aut iudicium; nam praetores ipsi non de facto, sed de iure tantum statuerunt, neque ipsi iudicabant, sed iudicia modo constituebant iisque praecerant. A praetore iudex dabatur, quum certa formula, qua definitum erat, quid et quomodo esset iudicandum, a qua discedere non licuit, controversia dirimenda erat, arbiter, quum cognoscendum erat de rebus bonae fidei. Quare Cicero (pro Roscio Com. 10): „Ad iudicium, inquit, hoc modo venimus, ut totam litem aut obtineamus, aut amittamus; ad arbitrium hoc animo adimus, ut neque nihil, neque tantum, quantum postulavimus, consequamur.“ Ad arbitrum igitur saepe confugiebant, qui ad iudicem causam labefactari animadvertabant. Recuperatores dicti sunt, qui de rebus privatis recuperandis reddendisque i. e. de re pecuniaria cognoscebant, quare ad recuperatores habita est Ciceronis oratio pro A. Caecina. Iudicium erat plerumque Centumvirorum, qui adhibebantur, quum causa requirebat subtiliorem quandam cognitionem iuris civilis, imprimis in hereditatis petitione et similibus causis, quae commemoran-

tur apud Ciceronem de orat. I, 38. Centumvirorum origo repetenda est ex anno 241 a. Ch., quo numerus XXXV tribuum expletus est, terni enim creati erant ex singulis tribubus, ut re vera quinque et centum essent numero, quum antea fuissent decemviri litibus iudicandis, quorum ope uteretur praetor in iudiciis exercendis; sed creatis etiam centumviris decemviri mansisse atque in causis levioribus Centumvirorum loco iudicasse, nonnumquam etiam praetoris loco iudicio praefuisse dicuntur. Ad centumviros appellari potuit ab iis, quos modo commemoravi, iudicibus; erat enim in causis privatis s. civilibus appellatio, in causis publicis provocatio; a centumviris autem non erat appellatio. Semper autem dabatur a praetore iudex, qui conveniebat i. e. probabatur et petitori et reo, et qui nec legibus, nec natura, nec moribus, quominus iudex esset, prohiberetur, et in ea verba dabatur, quibus postulatus erat, neque vero iudices omnes erant iuris periti, sed unum tantum alterumve iurisconsultum in consilium adhibebant. Lite contestata i. e. postquam litigatores causa exposita praesentes testes fecerunt, alter alteri denunciatur diem perendinum, quo in iudicium veniret, unde dicta est comperendinatio s. condictio. Eo die, postquam iurarunt et iudices, se ex lege iudicatu-ros, et litigatores, se non frustrandi aut vexandi causa suscipere litem, causa peroratur, eaque perorata sententia dicitur.

Privatas causas Cicero raro tantum egit, suntque inter illas, quae aetatem tulerunt, orationes, tres tantum habitae in causis privatis, inter quas numeranda est etiam ea, quam supra primo loco commemoratam habuisse dicitur Cicero pro P. Quintio aetatis anno vicesimo sexto; neque vero verisimile est, eum hoc demum anno forum attigisse, imo ex ipsa oratione iam prius eum ad causas adisse patet. Altera est pro Q. Roscio Comoedo, tertia pro Caecina, habita ad recuperatores. Reliquae orationes iudiciales omnes habitae sunt in causis publicis, et primam quidem causam publicam ipse Cicero (Brut. 90) a se pro Sex. Roscio Amerino dictam esse dicit, eamque tantum iam commendationis habuisse, ut non ulla fuerit, quae non digna ipsius patrocinio visa sit. Reliquarum maxime laudantur fere, quippe quae diligentissime elaboratae sint, Catilinariae, Miloniana, Verrinae, Philippicae. Quare etiam auctor dialogi C. 37: „Nec Ciceronem, inquit, magnum oratorem P. Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt.“